

Betekenis van het Overlevingsplan Bos en Natuur voor natuurherstel in Nederland: verleden, heden en toekomst.

Henk Smit*, Rob Hendriks & Helma van de Voort-de Rijk

Foto M. Nijssen

Expertisecentrum LNV, Postbus 482,
6710 BL Ede (R.J.J.Hendriks@minlnv.nl &
H.M.C.W.van.de.Voort.de.Rijk@minlnv.nl)

* Huidige werkplek:
Alterra, Postbus 47
6700 AA Wageningen (H.Smit@wur.nl)

Betekenis van het Overlevingsplan Bos en Natuur voor
natuurherstel in Nederland: verleden, heden en toekomst.

Samenvatting

In 15 jaar tijd heeft het Overlevingsplan Bos en Natuur (OBN) bewezen een succesvol middel te zijn in de strijd tegen de gevolgen van verzuring, verdroging en vermessing. Dit heeft in belangrijke mate te maken met het feit dat uitvoering van herstelmaatregelen gecombineerd wordt met het steeds verder verbeteren ervan door middel van onderzoek en monitoring van de resultaten. Deze kennisontwikkeling vindt plaats in 8 deskundigenteams, waarin terreinbeheerders en inhoudelijke experts samenwerken. De uitgevoerde effectgerichte maatregelen (EGM) hebben inmiddels geresulteerd in terugkeer of toename van talrijke bedreigde soorten. Om het succes van OBN in de nabije en verdere toekomst te laten voortduren, is het noodzakelijk om de beschikbare kennis beter toegankelijk te maken voor de terreinbeheerder, de beschikbare middelen selectiever in te zetten ten behoeve van de meest kansrijke projecten en de subsidieregeling EGM te verruimen en langer te laten doorlopen dan op dit moment is voorzien.

Inleiding

Om de negatieve invloeden van verzuring, verdroging en vermessing in de Nederlandse bossen en natuurgebieden tegen te gaan, subsidieert het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit sinds 1989 de ontwikkeling en uitvoering van ecologische herstelmaatregelen. Sinds 1995 gebeurt dat door middel van het Overlevingsplan Bos en Natuur (OBN). Een belangrijk kenmerk dat heeft bijgedragen aan het succes van het OBN, is de combinatie van kennisontwikkeling en het daadwerkelijk uitvoeren van maatregelen in het veld. Er is sprake van een doorlopend leerproces, waarbij de uit te voeren effectgerichte maatregelen (EGM) tegen verzuring, verdroging en vermessing steeds verder worden verbeterd. Tevens is de opbouw en het functioneren van het netwerk van betrokkenen bij het OBN continu in ontwikkeling.

Kennisontwikkeling

In de eerste jaren was de aandacht vooral gericht op herstelbeheer in zachte wateren, natte schraallanden, droge bossen, het heischrale milieu, duinen en hoogvenen. Tijdens het vorige OBN symposium in 1996 is voornamelijk over deze ecosystemtypen gesproken (Bobbink *et al.*, 1998). Sinds 1996 zijn een aantal veranderingen opgetreden. Zo is er binnen het OBN meer aandacht voor de fauna gekomen en zijn stappen gezet ten behoeve van de kennisontwikkeling voor uitvoering van EGM in laagveenwateren, stuifzanden en hellingschraallanden. Knooppunt in de kennisontwikkeling vormen de deskundigenteams, waarvan er

inmiddels acht zijn: Zwak gebufferde wateren, Natte schraallanden, Bossen, Droge en Vochtige Schraallanden, Droge duinen en stuifzanden, Hoogvenen, Fauna en Laagveenwateren. De laatste drie zijn opgericht sinds het vorige OBN-symposium. De extra aandacht voor stuifzanden en hellingschraallanden is ingebed in reeds bestaande deskundigenteams (respectievelijk droge duinen en droge en vochtige schraallanden).

De resultaten van onderzoek dat in het kader van het OBN is uitgevoerd, trekken inmiddels ook internationaal de aandacht en worden ook in andere landen gebruikt om herstelmaatregelen uit te voeren. Binnen ons eigen land wordt de ontwikkelde kennis ook gebruikt om de verschillende maatregelen in het kader van de regeling EGM (Van Ommering, 2002) een statusaanduiding te geven, op basis waarvan subsidie verleend kan worden. Er wordt gewerkt met drie verschillende categorieën van effectgerichte maatregelen:

1. reguliere maatregelen
2. proefmaatregelen
3. experimentele maatregelen

Reguliere maatregelen zijn maatregelen, waarvan inmiddels uit onderzoek is gebleken, dat ze enerzijds effectief zijn in de bestrijding van een of meerdere VER-thema's en dat ze tevens nauwelijks of geen ongewenste neveneffecten hebben. Proefmaatregelen zijn maatregelen waarvan nog niet zeker is dat ze de VER-thema's effectief bestrijden en/of maatregelen waarvan nog niet duidelijk is of er risico's aan kleven. Wel zijn er (sterke) aanwijzingen, dat de maatregel netto positief zal werken. Experimentele maatregelen zijn nieuwe maatregelen, waarvan nog niet eerder op praktijkschaal is uitgeprobeerd of ze enerzijds effectief zijn en anderzijds of ze geen ongewenste neveneffecten opleveren. In tegenstelling tot de proefmaatregelen is dan ook nog niet vastgesteld of de maatregel netto positief zal werken. In tabel 1 is per deskundigenteam aangegeven welke maatregelen zijn voorgesteld en of ze na onderzoek de reguliere status hebben gekregen of (deels) nog in onderzoek zijn (proef of experimenteel). Hierbij moet opgemerkt worden dat kennis over de effecten van aantastingen en maatregelen op de fauna nog onvolledig is. In de afgelopen jaren is voor een aantal ecosysteemtypen een overzicht van bestaande kennis gemaakt en is onderzoek naar de fauna opgestart, waarvan de eerste resultaten in deze bundel besproken worden in hoofdstuk 7. Voor de uitvoering van effectgerichte maatregelen kunnen terreinbeheerders advies inwinnen bij de OBN-deskundigenteams.

In de volgende hoofdstukken wordt ingegaan op de voortgang in de kennisontwikkeling en de aanbevelingen voor de praktijk die daaruit voortvloeien. In dit hoofdstuk staan we eerst stil bij de concrete natuurresultaten die in de afgelopen vijftien jaar met behulp van effectgerichte maatregelen tot stand zijn gekomen. Tevens richten we de blik op de toekomst van het OBN.

	Plaggen	Branden	Chopperen	Maaien	Baggeren	Geschikt maken voor begrazing	Toevoegen van basische stoffen	Toedienen van nutriënten in bossen	Verbeteren van de hydrologische situatie	Aanpassen van de bosvegetatie	Aanpassen van de morfologie	Toevoer van diasporen en faunamateriaal	Beheer van de voedselketen
Zwak gebufferde wateren	r			r/p	r		r/e		r/p/e	r			
Natte schraallanden	r/p/e		r	p		r/e	e		r/p/e	r			
Bossen	p/e					p/e		r	p/e	p/e			
Droge en vochtige schraallanden	r/e		r/e	p/e		r/p/e			r/e	r		p/e	
Duinen en stuifzanden	p/e	e		r/e		r/e	e				p/e		
Hoogvenen	e	e		p/e	e		e		p/e	p/e	p/e		
Laagveenwateren	p/e			p/e	p/e				p/e	r	e	e	p/e

Tabel 1.

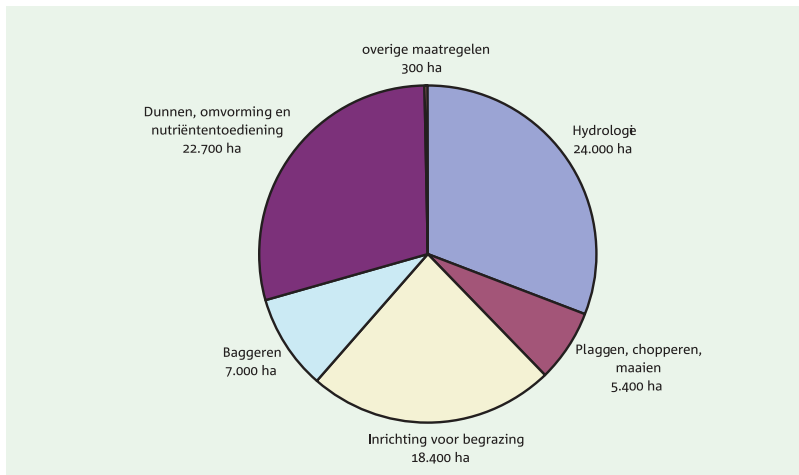
Wat heeft vijftien jaar herstelbeheer opgeleverd?

Effectgerichte maatregelen per deskundigenteam
 r= reguliere maatregel, p=proefmaatregel, e=experimentele maatregel. Per deskundigenteam zijn steeds de statusaanduidingen voor een aantal natuurdoeltypen en uitgangstoestanden samen-gevoegd.

Tot voor kort werden de gevolgen van effectgerichte maatregelen voor de fauna nauwelijks gevolgd, zodat bij evaluatie vooral naar planten is gekeken. Sinds 1989 is met behulp van effectgerichte maatregelen zo'n 77.000 hectare natuur en bos hersteld (fig. 1). Direct gevolg hiervan is dat in totaal voor ruim 110 verschillende plantensoorten van de rode lijst in één of meerdere EGM-projecten de terugkeer is gerapporteerd. Naast het terugkeren van verdwenen soorten is ook een toename in het aantal individuen een maat voor het succes van de maatregelen. In het kader van de evaluatiestudie "Naar een rode lijst met Groene stip voor hogere planten in Nederland" (Bekker & Lammerts, 2000) is op basis van 152 EGM projecten het aantal rode lijst soorten met een positieve trend na effectgerichte maatregelen vastgesteld. In figuur 2 is het aantal soorten met een sterk of licht positieve trend weergegeven ten opzichte van het potentieel aan rode lijstsoorten dat zou kunnen terugkeren of toenemen. Laatstgenoemde evaluatiestudie is gebaseerd op de resultaten van locaties waar, ten behoeve van de kennisontwikkeling voor het OBN, effectgerichte maatregelen zijn uitgevoerd en door middel van onderzoek zijn gevolgd. Sinds 1999 worden ook in alle andere uitgevoerde projecten gegevens verzameld ten behoeve van beleidsrapportage. In de komende jaren (nadat de eerste herhalingsopnamen zijn gedaan) zal het daarmee beter mogelijk zijn om aan te geven welke mate van herstel van biodiversiteit wordt bereikt met de ingezette financiële middelen.

In hoeverre is herstelbeheer nog nodig in de toekomst?

Het OBN is een vorm van effectgericht milieubeleid. Natuurlijk kan dit effectgerichte beleid niet worden losgezien van de beoogde en verwachte resultaten van het brongerichte en gebiedsgerichte milieubeleid. In het in 2001 verschenen

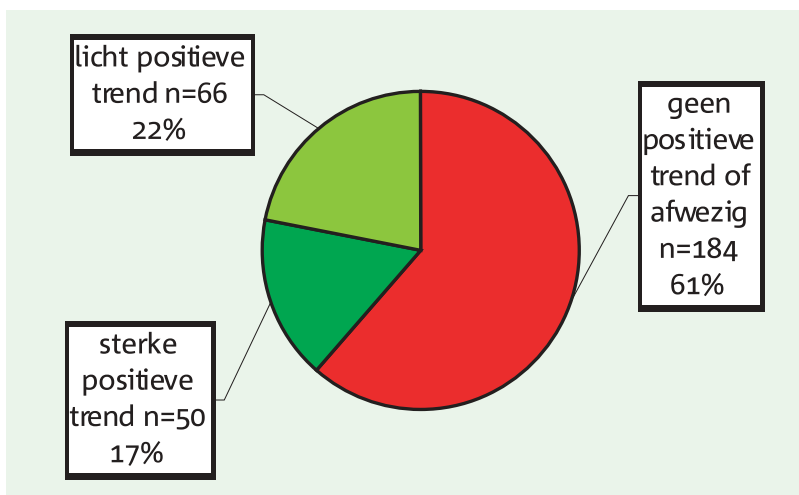

Figuur 1.
Behandelde oppervlakte per groep van maatregelen van 1989 tot en met 2003 (in hectares).

Vierde Nationale Milieubeleidsplan NMP4 (Anonymus, 2001) worden op dit vlak een aantal doelen gesteld die rond 2030 gerealiseerd dienen te zijn. Deze richtinggevendende doelen zijn:

- 80% minder ammoniakuitstoot;
- Ruim 200.000 hectare landbouwgrond vernatten;
- Verlaging van fosfaatverliesnorm;
- Inkrimping van de veestapel met 50%;
- Terugdringen van verlies van biodiversiteit;
- Prioriteit bij de natuurkernen met bufferzones.

Tevens geeft het NMP4 aan dat de helft van de geplande verbetering voor 2010 moeten hebben plaatsgevonden.

Figuur 2.
Rode lijst soorten in EGM projecten.

Wat zijn de gevolgen van deze ambities voor het OBN? Gezien de doelstelling van het brongerichte milieubeleid van het bereiken van de gewenste milieucodities in 2030 is een OBN 2 ná 2015 noodzakelijk. Als gevolg van de gaandeweg verbeterende milieucodities, worden de potenties voor natuurherstel hoger. Uiteindelijk dient dit te leiden tot de overbodigheid van het OBN. Voordat het zover is, hebben grote delen van het areaal eerst wél nog een herstelbehandeling nodig om de gevolgen van de aantastingen in de afgelopen decennia teniet te doen. Door de gunstigere omstandigheden wordt het effect van herstelmaatregelen steeds groter. Dat wil zeggen dat ze niet hoeven te worden herhaald of dat de termijn waarop eventuele herhaling van de ingreep nodig is, langer wordt. Ten gevolge van het terugdringen van de verzuring, vermessing en verdroging zal het relatieve belang van ruimtelijke aspecten (versnippering) als bepalende factor voor de overleving van populaties toenemen. Los van deze toename van het relatieve belang van landschappelijke aspecten, is het op dit moment al helder dat aandacht voor de ruimtelijke samenhang van locaties waar effectgerichte maatregelen worden uitgevoerd met de landschappelijke omgeving sterk bepalend kan zijn voor het succes. Dit laatste geldt met name sterk voor de fauna.

Wat is er nodig in de komende jaren?

Officieel heeft het OBN een looptijd tot 2015. Op dit moment zijn we, gerekend vanaf de start van de regeling Effectgerichte Maatregelen (EGM) in 1989, dus over de helft van deze periode. Wat kunnen we op basis van het voorgaande nu zeggen over de komende periode?

Kennisontwikkeling

Allereerst is er alle reden om de voortdurende innovatie met kracht door te zetten. Voor een aantal ecosysteemtypen weten we inmiddels vrij goed welke effectgerichte maatregelen succesvol kunnen zijn. Voor andere ecosysteemtypen en voor de fauna zijn we pas net van start gegaan met de kennisontwikkeling over de effectiviteit van herstelmaatregelen. Tevens is het noodzakelijk om de effecten op de langere termijn en op landschapsschaal vast te stellen voor die ecosysteemtypen, waarbij de successen op korte termijn en op micro- of mesoschaal inmiddels zijn aangetoond.

Op dit moment zijn we bezig met het ontwikkelen van kennis op basis van de Onderzoeksvisie 1999-2004 (Beije *et al.*, 1999). In de loop van 2004 zal de balans worden opgemaakt en een start worden gemaakt met het formuleren van de onderzoeksprioriteiten voor de periode daarna.

Kennisoverdracht

Om de verdergaande verbetering en verfijning van de effectgerichte maatregelen ook daadwerkelijk van nut te laten zijn voor de uitvoeringspraktijk, dient er veel aandacht te zijn voor de doorstroming van de ontwikkelde kennis. In 1999 is daarom een communicatieplan voor het OBN uitgebracht (Dieben *et al.*, 1999). Een aantal aanbevelingen daaruit is inmiddels tot stand gebracht: alle OBN-documenten zijn nu goed herkenbaar door het toepassen van een eigen vormgeving (fig. 3), er zijn sleutels en brochures verschenen en er zijn velddagen en workshops gehouden, waarbij de interactie tussen onderzoekers en beheerders centraal stond.

Bij de terreinbeheerders bestond al snel na de start van het deskundigenteam Fauna de behoefte om op korte termijn te kunnen beschikken over vuistregels ter voorkoming van ongewenste effecten op de fauna als gevolg van de uitvoering van maatregelen. Daarom is in 1999 het voorlopige Richtlijnenprogramma Uitvoering Herstelmaatregelen Fauna (Bosman *et al.*) opgesteld en is in 2001 de brochure “Effectgerichte maatregelen: vergeet de fauna niet” uitgebracht.

Figuur 3.
Kennisoverdracht door
middel van herkenbare
OBN-producten

Vanaf 2004 wordt middels het project OBN kennisoverdracht een krachtige impuls gegeven aan de kennisoverdracht. Eind 2006 zal een OBN website operationeel zijn en zijn een aantal nieuwe “ecosysteemsleutels” gemaakt. Ook zullen nieuwe velddagen georganiseerd gaan worden.

Naast kennisoverdracht binnen het bestaande OBN-netwerk is er voor de terreinbeheerders in toenemende mate de uitdaging om bij de uitvoering van effectgerichte maatregelen rekening te houden met de maatschappelijke omgeving. Om draagvlak en begrip te behouden voor de soms ingrijpende maatregelen is het nodig om rekening te houden met de beleving van de mens als recreant of als mondige burger die eisen stelt aan zijn woonomgeving. Bij de uitvoering van EGM zal dus goed moeten worden gecommuniceerd met de directe omgeving.

Effectieve uitvoering van de subsidieregeling EGM

De manier waarop in het kader van het OBN door terreinbeheerders, onderzoekers en beleidsmakers wordt samengewerkt en uitgewisseld, is in belangrijke mate bepalend voor het succes. Een eerste voorwaarde voor een goede gang van zaken is een heldere procedure voor een vlotte afhandeling van de aanvragen. Ten behoeve daarvan is de handleiding OBN (Van Ommering, 2002) aangevuld met een beschrijving van de organisatiestructuur van het OBN-netwerk en de rollen van de verschillende betrokkenen bij de diverse stappen van EGM-aanvragen (Van Dam *et al.*, 2003).

Om er voor te zorgen dat met de beschikbare financiële middelen maximaal behoud van biodiversiteit gerealiseerd wordt, is aandacht voor de kansrijkdom van EGM-projecten nodig. Dit betekent dat er meer dan nu moet worden afgewogen binnen welke ecosysteemttypen de middelen het best kunnen worden ingezet. Tevens dient goed te worden bekeken op welke locaties de uitvoering van effectgerichte maatregelen het meest kansrijk zal zijn. Daarnaast dient behoud van aardkundige en cultuurhistorische aspecten, maar ook van relictpopulaties van planten en dieren een belangrijke rol te spelen bij de uitvoering van EGM-projecten. Naast deze ecologische en geomorfologische argumenten is het daarbij nuttig de aansluitingsmogelijkheden bij de nieuwe regeling voor het gebiedsgerichte beleid (SGB) te onderzoeken. Het herstel van een aantal natuurdoeltypen is weinig kansrijk, zolang geen maatregelen buiten de natuurgebieden plaats vinden. Veel natuurgebieden hebben bijvoorbeeld baat bij het herstel van de hydrologie, maar die is vaak alleen te beïnvloeden over een groter gebied.

Tenslotte

Achter alle feiten, cijfers, aanbevelingen en plannen die tijdens dit symposium zijn uitgewisseld, zit een geweldig menselijk kapitaal. De aanwezigheid van maar liefst 530 deelnemers bij het OBN-symposium in 2001 toont de grote betrokkenheid bij het OBN. Inmiddels is het zo dat in allerlei projecten in het kader van het OBN een hele generatie studenten en promovendi heeft meegewerkt. Op deze wijze draagt het Overlevingsplan bij aan de opleiding van de kennisdragers van de toekomst.

Literatuur

- **Anonymus**, 2001. Nationaal Milieubeleidsplan 4. Ministerie van VROM, Den Haag.
- **Beije, H.M., R. Bobbink, J. Holtland & M.H.J. Klein**, 1999. Onderzoeksvisie OBN. IKC-Natuurbeheer, Wageningen.
- **Bekker, R.M. & E.J. Lammerts**, 2000. Naar een Rode Lijst met Groene stip voor hogere planten in Nederland. IKC-Natuurbeheer, Wageningen.
- **Bosman, W., C. van Turnhout & H. Esselink**, 1999. Effecten van herstelmaatregelen op diersoorten: "Eerste versie van Standaard Meetprotocol Fauna (SMPF) en Richtlijnenprogramma Uitvoering Herstelmaatregelen Fauna (RUHF)". Rapport Stichting Bargerveen, Nijmegen.
- **Dam, C.J.F.M. van, M.H.J. Klein & R.J.J. Hendriks**, 2003. Organisatie Kennisnetwerk Overlevingsplan Bos en Natuur 2003. EC-LNV, Ede
- **Dieben, A.P.H.N., C.J.M. Vereijken, B. van Tooren, J. Spieksma, O.A. de Lange & M.H.J. Klein**, 1999. Communicatieplan OBN. IKC-Natuurbeheer, Wageningen.
- **Ommering, G. van**, 2002. Handleiding Subsidie Effectgerichte maatregelen 2003. Expertisecentrum LNV / Directie Natuurbeheer LNV, Wageningen / Den Haag.